

Iwona Rzepnikowska

(Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

Właściwości przestrzeni rosyjskiej ludowej bajki zwierzęcej

Nie będzie przesady w stwierdzeniu, że osią konstrukcyjną wszystkich w zasadzie odmian gatunkowych prozy ludowej jest droga i związane z tym przemieszczanie się bohaterów w przestrzeni (i naturalnie w czasie). Najłatwiej w tym wypadku odwołać się do bajki magicznej, której walory przestrzenne zostały dotąd zbadane stosunkowo najlepiej, a o której wiadomo, że rozwój wydarzeń fabularnych związany jest z wędrówką, a dokładniej z pokonywaniem przez protagonistę kolejnych odcinków niezwyklej trasy, wiodącej w należąco do istot nadprzyrodzonych bajkowe zaświaty, co doskonale oddaje rosyjska formuła „за тридцать земель, в тридесятое царство”. Jednakże nie zawsze oznacza to konieczność odbycia dalekiej wędrówki. Wprawdzie im bohater dalej podróżuje, tym więcej przeżywa przygód i bajka jest bardziej interesująca, ale ważniejsze niż odległość jest zorganizowanie obu przestrzeni na zasadzie opozycji swój/obcy, ludzki/ nadprzyrodzony¹.

Jak pisze Jan Adamowski, „obserwujemy różnice w gatunkowej percepcji przestrzeni” (Adamowski 1999: 197). Droga bohatera bajki magicznej odznacza się np. tym, że odbywa się w obu kierunkach (posiada cechę zwrotności), ma charakter powtarzalny, tzn. pokonywana bywa dwu- lub trzykrotnie, przy czym w pierwszym wypadku zawsze przez różnych śmiałków, podczas gdy w drugim – przez różnych lub przez tego samego bohatera. W bezpośredniej zależności od tego, kto podejmuje bajkowe wyzwanie – prawdziwy czy fałszywy bohater (protagonista czy uzurpator), pozostaje jego rezultat. Do istotnych wyróżników drogi w legendzie ludowej należy z kolei jej ściśle określony geograficznie początek i koniec oraz jednokierunkowość (Adamowski 1999: 191).

Oprócz różnic obserwujemy też pewne podobieństwa w przestrzennej charakterystyce przywołanych odmian prozy ludowej. W obu wypadkach droga ma strukturę segmentarną czy, jak by powiedział Jurij Łotman, wyspą (Łotman 1977: 215)², a jej kolejne etapy

¹ W sposób najbardziej wyczerpujący przestrzeń bajki magicznej opisał Władimir Propp (Пропп 2000). O przywołanej kategorii pisali ponadto m.in. Walerija Bachtina (Бахтина 1974: 81-91), Natalia Gierasimowa (Герасимова 1978: 173-180); Piotr Grochowski (Grochowski 1999: 3-17; Iwona Rzepnikowska (Rzepnikowska 2002: 607-613).

² Narrator bajki magicznej wspomina tylko o takich punktach przestrzeni, które odgrywają istotną rolę w obrębie akcji. Nie zostają one jednak usytuowane w większym obszarze, każdy z punktów funkcjonuje

wyznaczają spotkania z innymi bohaterami lub/i pojawiające się przeszkody zawsze o charakterze fabularnym, nie zaś fizycznym, na co z kolei zwrócił uwagę Dymitr Lichaczow (Лихачев 1979: 336-337)³.

Przemieszczanie się bohaterów w przestrzeni (a co za tym idzie, także w czasie) i towarzyszące temu spotkania należą do istotnych kompozycyjno-fabularnych wyróżników bajki zwierzęcej (Костюхин 1987: 94)⁴. Upraszczając nieco sprawę, można by powiedzieć, że są one relacją o tym, kto z kim, gdzie i w jakim celu się spotyka oraz co wynika z owej konfrontacji. Spróbujmy zatem przyjrzeć się powyższej problematyce, zwracając wszakże szczególną uwagę na miejsca, w których rozgrywają się bajkowe wydarzenia.

O przestrzeni bajki zwierzęcej z całą pewnością można powiedzieć to, co o przestrzeni w bajce ludowej w ogóle, zwłaszcza w jej odmianie czarodziejskiej: rozgrywające się wydarzenia nie podlegają geograficznej lokalizacji. Tylko w wyjątkowych wypadkach akcja zostaje umiejscowiona w obszarze empirycznie weryfikowalnym: „Шла свинья в Питер богу молиться” (Бараг, Новиков 1985: 41), służącym zresztą przede wszystkim spotęgowaniu efektu komicznego. Niektórzy badacze twierdzą jednak, że już za sprawą samych tylko realiów typu mrozy, śniegi, sanie, przeręble, sposób swatania bohaterów, łączące ich stosunki pokrewieństwa, zwyczaje oplakiwania zmarłego można mówić o pewnego rodzaju lokalizacji urealnijającej, pozwalającej odnieść bajkowe wydarzenia do rosyjskiego kontekstu kulturowego (Померанцева 1965: 82; Костюхин 1987: 83).

Natomiast tylko z pewną dozą ostrożności, o czym będzie mowa w dalszej części niniejszych rozważań, można powiedzieć, że w opowieściach zwierzęcych przestrzeń nie jest jednorodna, że są w niej fragmenty przestrzeni jakościowo różne od innych. Jednym z takich jakościowo odmiennych od pozostałych punktów na mapie świata zwierzęcych historii wydaje się las. Tu właśnie dość często bywa lokalizowana akcja opowieści będących obiektem niniejszej analizy ze względu na znaczny udział w rozwoju wydarzeń dzikich zwierząt. Wydaje się jednak, że bajkowe postaci nie zawierają informacji o miejscu akcji, dlatego sama obecność dzikich zwierząt nie wystarcza, by miejsce zdarzeń *ad hoc* określić mianem lasu, zwłaszcza że niejednokrotnie w tekście nie ma zupełnie żadnej wzmianki na ten temat. W takiej właśnie bliżej nieokreślonej pod względem topograficznym przestrzeni rozgrywają się np. wydarzenia jednej z najbardziej znanych historii o wilku, który chciał zjeść

ponadto w odizolowaniu od pozostałych, w wyniku czego bajkowa przestrzeń ma taki właśnie wyspowy charakter.

³ Wszelkie przeszkody zakłócające bohaterowi podróż zawsze są uwarunkowane przez fabułę, np. zatarasowanie drogi może być jedynie wynikiem czarów, nie zaś jej stanu naturalnego.

⁴ Tę właściwość bajki zwierzęcej J. Kostiuichin określił w następujący sposób: „Странствия и встречи во время странствий – вот стержень сказки о животных”.

swego wybawcę, chłopa, mimo że ten udzielił mu schronienia przed ścigającymi go myśliwymi (CYC 155 *Старая хлеб-соль забывается*)⁵. Jedyną w zasadzie konkretyzacją przestrzenną jest droga, na której dochodzi do szeregu spotkań wilka i chłopa z kolejnymi zwierzętami, próbującymi ustalić, po czyjej stronie leży racja.

Nic bliżej nie wiadomo na temat usytuowania domostwa wspólnie zamieszkiwanego przez lisicę i wilka, choć teoretycznie powinien czy też mógłby być to las ze względu na udział w akcji wilka (CYC 15 *Лиса-новумыха*). Zresztą takich pozbawionych, rzecz można, kontekstu przestrzennego miejsc w historiach zwierzęcych jest znacznie więcej. Natomiast tego rodzaju wątpliwości co do lokalizacji zdarzeń nie pozostawiają opowieści o podziale plonów między niedźwiedziem i chłopem (CYC 1030 *Вершки и корешки*)⁶ czy historia o tym jak lisica ukradła konia z zaprzęgiem i wozila po lesie przypadkowo napotkanych wilka, niedźwiedzia, zająca dopóki nie złamał się dyszel (CYC 158 *Звери в саях у лисы (старушки)*). Pod wieloma względami ciekawy jest drugi z przywołanych przykładów, ponieważ to dość rzadka sytuacja, by las był głównym i w zasadzie jedynym miejscem zdarzeń. Zazwyczaj jest jednym z kilku znaczących pod względem fabularnym miejsc. W tego typu opowieściach las występuje w swej pierwotnej funkcji, będąc naturalnym środowiskiem życia określonych przedstawicieli świata fauny. Według spostrzeżenia Janiny Labochy, to typowa przestrzeń zwierząt dzikich (Labocha 1993: 86). Nie można jednak powiedzieć, żeby był to obszar bezpieczny. Łatwo tu wpaść do dołu-pułapki (CYC 20A *Звери в яме*) lub zostać okaleczonym przez okrutnego człowieka, jak bohater opowieści o niedźwiedziu na lipowej nodze (CYC 161A* *Медведь на липовой ноге*).

Mimo licznych zagrożeń, czyhających zarówno na mieszkańców lasu, jak i przybyszów z zewnątrz, w pewnych sytuacjach pełni on rolę strefy bezpieczeństwa. Ujawnia się ona przede wszystkim wówczas, gdy las zdaje się pełnić rolę semantycznej opozycji wobec wsi, a zwłaszcza znajdujących się tam siedzib ludzkich, postrzeganych przez mieszkańców lasu w kategoriach źródła pożywienia, które w dodatku stosunkowo łatwo zdobyć. Wtargnięcie na obce terytorium bywa, jak wiadomo, ryzykowne, grożąc poważnymi konsekwencjami z utratą życia włącznie, dlatego jedynym wyjściem z opresji staje się ucieczka, a miejsce docelowym las. Taka możliwość zarezerwowana jest głównie dla

⁵ Skrót CYC stosuję w odniesieniu do rosyjskiej systematyki bajkowej pod red. K. Czistowa (Чистов 1979). W polskiej systematyce bajki ludowej wątek ten funkcjonuje pod nazwą *Tak świat płaci* (Krzyżanowski 1962).

⁶ Bajki o podziale plonów to dość typowa dla twórczości ludowej sytuacja, polegająca na tym, że jednostkowe realizacje wątku nie zawsze są jednakowe pod względem gatunkowym (Rzepnikowska 2005). Analizowane historie są zazwyczaj utrzymane w konwencji bajki zwierzęcej lub anegdoty (Костюхин 1987: 90).

określonej kategorii bohaterów, czytaj: sprytniejszej⁷. Dla nich zatem przemieszczanie się między różnymi punktami przestrzeni ma charakter zwrotny, dla osobników mniej zaradnych czy po prostu głupich zazwyczaj odbywa się tylko w jednym kierunku⁸. Reguła ta obowiązuje w zasadzie w odniesieniu do każdego fragmentu przestrzeni opowieści zwierzęcych i związanych z tym przemieszczeń.

Dość podobnie wygląda las z perspektywy zwierząt domowych. Właśnie tutaj znajduje schronienie stary, niepotrzebny już w gospodarstwie pies, którego właściciele zamierzają wypędzić, lecz ten uprzedza ich zamiary i sam odchodzi (CUC 101 *Собака и волк (медведь)*). Ucieczka przynosi zasadniczą poprawę jakości jego życia, a w niektórych wariantach pies wraca nawet do łask swego gospodarza, odzyskując dziecko rzekomo porwane przez niedźwiedzia (wilka), gdy tymczasem cała akcja to efekt intrygi obu bajkowych sprzymierzeńców.

Przez zwierzęta domowe las bywa ponadto postrzegany w kategoriach miejsca uosabiającego bezpieczeństwo i dobrobyt, co zostało wprost wyrażone w jednym z przekazów: [...] *в лесу пока можно жить, травка есть, водицу найдем, сыты будем* (Бараг, Новиков 1985: 76). Taką niemalże mityczną krainą obfitości las jawi się bohaterom bajki, którym leniwi gospodarze nie zapewnili pożywienia na zimę, wobec czego same musiały o siebie zadbać, udając się właśnie do lasu (CUC 130B *Животные убегают от угрозы смерти в лес*). Jednak wyprawa tylko częściowo spełnia ich oczekiwania, stały dopływ pożywienia wiąże się bowiem jednocześnie z życiem w ciągłym poczuciu zagrożenia: *Славно, брат, надули [медведя – I.R.] – говорит козел. – Только, вишь, здесь надо каждого шороху бояться. Пойдем-ка домой, заодно пропадать, а может, старик-то и сжалится* (Бараг, Новиков 1985: 60). I choć powyższa motywacja brzmi dość nietypowo jak na bajkę – widać to zwłaszcza przy porównaniu tej realizacji wątku z innymi jego konkretyzacjami tekstowymi – las rzeczywiście bywa mało przyjazny dla zwierząt domowych, co o mało nie przypłacił życiem kogut, spotkawszy w czasie spaceru w lesie lisicę-spowiednicę (CUC 61A *Лиса-исповедница*). Tego rodzaju przykłady pozwalają mówić o przyporządkowaniu postaci do określonych typów przestrzeni (Łotman 1984: 327).

W świetle powyższych uwag wydaje się, że w odniesieniu do konkretnej bajki i jej bohaterów przemieszczanie się między lasem a wsią jest przemieszczaniem między różnie

⁷ Spryt to jedna z konkretyzacji mądrości rozumianej na wskroś bajkowy, której innymi realizacjami bywają podstępność, roztropność, ostrożność, umiejętność wyboru właściwego sojusznika, przezorność, cierpliwość.

⁸ Synonimami głupoty bajkowych bohaterów bywają z kolei m.in. bezmyślność, ignorancja, próżność, pycha, zuchwałość i lekkomyślność.

wartościująco nacechowanymi fragmentami przestrzeni. Patrząc jednak na bajkę zwierzęcą z nieco bardziej ogólnej perspektywy, każdy z elementów pary obiektów las-wieś jest waloryzowany ujemnie i pozytywnie jednocześnie, co sprawia, że opozycja las-wieś do pewnego stopnia okazuje się pozorna. To samo w zasadzie można powiedzieć np. o jakimkolwiek bajkowym domostwie. W przypadku konkretnego tekstu raz bywa formą azylu, dającą schronienie i względnie trwałe poczucie bezpieczeństwa (intruzi, próbujący zawładnąć chatką zostają pokonani, jak np. w bajce o zającu wypędzonym z własnej izby (СУС 43 *Лубяная и ледяная хата*)), innym zaś razem, jak np. w opowieściach typu *Терем мухи* (СУС 283В*)⁹, bajkowe domostwo stanowi obszar potencjalnego zagrożenia, stając się miejscem, gdzie bohaterowie doznają trwałych niepowodzeń lub wręcz definitywnie kończą swą bajkową egzystencję. To po raz kolejny pokazuje, że w opowieściach zwierzęcych zdaje się nie istnieć podział na strefy bezpieczne i groźne. Śmierć lub innego rodzaju nieprzyjemne doznania spotykają bohaterów wszędzie, w o tyle trudnych do przewidzenia miejscach, że mogą to być obszary, gdzie uprzednio, tj. w innych opowieściach, wyszli cało z opresji. Wszędzie bowiem obowiązuje prawo sprytniejszego, co sprawia, że bohater oszukujący z taką samą łatwością przechodzi do kategorii bohaterów oszukanych, jak i oszukany do kategorii zwycięzców (Rzepnikowska 2010)¹⁰.

Wszystko to sprawia, że w bajce zwierzęcej trudno doszukać się tzw. miejsc symbolicznych, tzn. takich, których pojawienie się zapowiadałoby ściśle określone wydarzenia, co jest tak charakterystyczne dla bajki magicznej (Ведерникова 1980: 124). O każdym z miejsc, w których rozgrywa się akcja analizowanych historii można jedynie powiedzieć, że na pewno dojdzie tam do konfrontacji bohaterów i że tylko jeden z nich okaże się na pozycji wygranej. Nie da się natomiast przewidzieć sposobu działania bajkowych protagonistów (Костюхин 1987: 96)¹¹.

Szczególnie interesującym, a przy tym najważniejszym, jak się wydaje, składnikiem struktury przestrzennej historii zwierzęcych jest droga. W analizowanych opowieściach

⁹ Dopóki kumulacja nie stanowi w bajce celu samego w sobie, można uważać ją za kompozycyjny chwyt, którym posługuje się bajka zwierzęca i który nie zmienia jej istoty gatunkowej, np. СУС 20А *Звери в яме*; СУС 122А *Волк-дурень*. W przeciwnym razie mamy do czynienia z osobną kategorią bajek, nazwanych przez Kostiuchina formułicznymi. Z powyższych względów badacz zaliczył do tej grupy bajek właśnie m.in. bajkę *Терем мухи*. (Костюхин 1987: 100). Sam jednak nie jest konsekwentny w stosunku do zaproponowanego rozróżnienia, nie przestając odwoływać się do powyższych historii przy okazji omawiania różnych właściwości gatunkowych bajki zwierzęcej.

¹⁰ O przenikalności między obiema kategoriami bohaterów pisałam w art. znajdującym się obecnie w druku (Rzepnikowska 2010).

¹¹ Uściślając nieco spostrzeżenia Jewgienija Kostiuchina, można powiedzieć, że sam fakt spotkania wilka z lisicą nie tyle niczego nie mówi, ile raczej niczego nie przesądza, w przeciwieństwie np. do spotkania bohatera bajki magicznej ze smokiem.

występuje ona w znaczeniu konkretnego pasa ziemi przeznaczonego do komunikacji, a także odcinka trasy, odległości, jaką musi pokonać bohater, przemieszczając się między określonymi punktami. Poza tym droga oznacza po prostu sam ruch. Ciekawą ilustracją wszystkich trzech znaczeń drogi staje się już sam początek realizacji tekstowych niezwykle popularnego w rosyjskim repertuarze bajkowym wątku *СУС 1 Лука крадѣт рыбы с воза (сачеѣ)*. Udając martwą, przebiegła lisica kładzie się na drodze, skąd wkrótce zabiera ją na swój wóz pełen ryb chłop z myślą o tym, że sprawi żonie prezent w postaci lisiego futra. Rzeczy znalezione na drodze są, jak wiadomo, niebezpieczne, nic więc dziwnego, że już w czasie podróży do domu z wozu znikają zarówno ryby, jak i „lisie futerko”. Lisica tymczasem inicjuje szereg kolejnych działań, uaktualniających przede wszystkim drugie i trzecie znaczenie drogi, zaś jej przeciwnikiem okazuje się wilk. Z drogi, na której wilk zastaje uczującą lisicę, akcja przenosi się nad rzekę, a dokładniej nad przerębel, w którym naiwny wilk łowi ryby, używając w tym celu, jak wiadomo, własnego ogona.

Następna sekwencja zdarzeń znowu rozgrywa się na drodze, gdzie dochodzi do spotkania rzeczywiście poturbowanego wilka z rzekomo poturbowaną lisicą, wracającą z wyprawy do wsi. Ponieważ mamy do czynienia z kontaminacją, liczba kręgów przestrzennych nadal rośnie, obejmując kolejno zbudowane wspólnymi siłami domostwo obojga protagonistów, dół-pułapkę oraz cztery wiejskie chałupy, do których lisica kolejno wprasza się na nocleg, dokonując w każdej z nich coraz bardziej korzystnych dla siebie zamian, dopóki nie trafia na sprytniejszego od siebie chłopca. Analizowana historia wyróżnia się zatem znacznym jak na bajkę zwierzęcą skomplikowaniem ukształtowania przestrzennego, co, jak wspomniano, jest spowodowane kontaminacją, co jednak obserwujemy także w opowieściach typu kumulatywnego¹², a nawet niekiedy w przeciętnej, jeśli można użyć tego słowa, bajce zwierzęcej (*СУС 122А Волк-дурень*)¹³. Tam jednak przestrzeń ma zwykle ograniczony wymiar i obejmuje jeden lub co najwyżej dwa-trzy kręgi przestrzenne. Omawiana opowieść jest jeszcze ciekawa także z tego powodu, że obowiązuje w niej zasada: kolejna sekwencja zdarzeń – kolejny krąg przestrzenny, przy czym z dość dużą regularnością akcja przenosi się na przemian z przestrzeni otwartej (droga, rzeka) do przestrzeni zamkniętej (dół, domostwo wilka i lisicy, wiejskie chałupy), układających się w ciąg poszczególnych środowisk dzięki temu, iż rolę łącznika między nimi pełni droga. Jakkolwiek duża byłaby przestrzeń w bajce zwierzęcej, nie ma to wpływu na sprawność

¹² Propp wyróżnił dwa typy bajek kumulatywnych: formułkowe i epickie, przy czym tylko drugą z nich badacz zaliczał do bajek zwierzęcych (Пропп 1976).

¹³ Np. w jednej z realizacji analizowanego wątku w zapisie Aleksandra Afanasjewa akcja rozgrywa się w następujących kręgach przestrzennych: las, pole, góra, wieś, młyn, las, wieś (Баран, Новиков 1985: 66-68).

przebiegu akcji. Co więcej, bajka zyskuje na atrakcyjności właśnie dzięki zwielokrotnieniu kręgów przestrzennych.

Mimo znacznego rozszerzenia przestrzennych granic przywołanych opowieści, a co za tym idzie, pokonywania przez protagonistów dość znacznych odległości, u podstaw organizacji przestrzeni w bajce zwierzęcej nie leży opozycja blisko-daleko, przynajmniej nie w takim rozumieniu jak w bajce magicznej, której bohaterowie podejmują niewyobrażalnie długą wędrówkę, a co obrazują np. zużyte w czasie jej trwania żelazne przedmioty (buty, chleb, kostur)¹⁴. Natomiast oba typy opowieści zbliża brak oporu środowiska fizycznego, łatwość, z jaką bohaterowie pokonują przestrzeń oraz zakłócanie podróży jedynie przez przeszkody o charakterze fabularnym. Oporu środowiska być nie może z tej prostej przyczyny, że najważniejsza w bajce jest konfrontacja bohaterów, będąca zresztą nie celem samym w sobie, lecz jedynie środkiem czy też raczej pretekstem do zaistnienia określonej, opartej na rywalizacji bohaterów, sytuacji fabularnej (Бахтина 1972: 16), a co niezwykle trafnie, choć w odniesieniu do polskiej bajki ezopowej, ujęła Janina Abramowska:

Klasyczną sytuacją bajki jest spotkanie, czasem tylko wynikające z celowego działania którejś z postaci (odwiedziny, polowanie), najczęściej wcale nie motywowane. Z chwilą jednak, gdy do spotkania dochodzi, rozpoczyna się gra, która ma charakter konieczny w tym sensie, że uchylenie się od niej jest niemożliwe, a udział przypadku oraz „dowolne” działania uczestników skrajnie ograniczone. Głęboka prawda bajki dałaby się sformułować w postaci zdania: Twój los zależy od tego, kim jesteś i kogo spotkasz (Abramowska 1991:14).

Podsumowując powyższe, z konieczności niepełne, uwagi o właściwościach przestrzeni bajki zwierzęcej, wypada zgodzić się z Janiną Labochą, iż ten typ opowieści ma swoje własne zasady ukształtowania przestrzennego, odmienne w wielu wypadkach od tych, spotykanych np. w ludowej bajce magicznej. Ta właśnie perspektywa różnicująca, polegająca na uwzględnieniu kilku różnych odmian gatunkowych prozy ludowej, wydaje się pod względem badawczym szczególnie atrakcyjna, pozwoliłaby bowiem, jak można sądzić, poczynić wiele szczegółowych ustaleń w zakresie problematyki podjętej w niniejszych rozważaniach.

Literatura

Adamowski Jan

1999: *Kategoria przestrzeni w folklorze. Studium etnolingwistyczne*, Lublin.

¹⁴ Ten na wskroś bajkowy sposób odmierzania czasu trwania podróży w literaturze przedmiotu bywa określany mianem przedmiotowo-intuicyjnego (Герасимова 1978: 179).

Бараг Лев, Новиков Николай (ред.)

1985: *Народные русские сказки А. Н. Афанасьева в трех томах*, Ленинград, т. 1, Москва.

Бахтина Валерия

1972: *Эстетическая функция сказочной фантастики. Наблюдения над русской народной сказкой о животных*, Саратов.

Бахтина Валерия

1974: *Пространственные представления в волшебных сказках*, «Фольклор народов РСФСР», вып. 1, Уфа, с. 81-91.

Ведерникова Наталья

1980: *Эпитет в волшебной сказке*, [в:] *Фольклор как искусство слова*, вып. 4, Москва.

Герасимова Наталья

1978: *Пространственно-временные формулы русской волшебной сказки*, «Русский фольклор», т. XVIII, Ленинград, с. 173-180.

Grochowski Piotr

1999: *Przestrzeń i czas jako elementy baśniowej wizji świata*, „Literatura Ludowa”, z. 1, s. 3-17.

Костюхин Евгений

1987: *Типы и формы животного эпоса*, Москва.

Krzyżanowski Julian

1962: *Polska bajka ludowa w układzie systematycznym*, t. 1, Wrocław – Warszawa – Kraków.

Labocha Janina

1993: *Dzisiaj tam byłem, wczoraj wróciłem, czyli o czasie i przestrzeni w bajce*, „Literatura Ludowa”, z. 4-6.

Лихачев Дмитрий

1979: *Поэтика древнерусской литературы*, Москва 1979.

Łotman Jurij

1977: *Zagadnienia przestrzeni artystycznej w prozie Gogola*, [w:] *Semiotyka kultury*, oprac. E. Janus i M. R. Mayenowa, Warszawa.

Łotman Jurij

1984: *Struktura tekstu artystycznego*, tł. A. Tanalska, Warszawa.

Померанцева Эрна

1965: *Судьбы русской сказки*, Москва.

Пропп Владимир,

2000: *Исторические корни волшебной сказки*, Москва.

Rzepnikowska Iwona

2002: *Las w czasoprzestrzeni ludowej bajki magicznej (PBL 480)*, [w:] *Las w kulturze polskiej*, pod red. W. Łysiaka, Poznań.

2005: *Rosyjska i polska bajka magiczna (AT 480) w kontekście kultury ludowej*, Toruń.

2011: *Niedźwiedź w rosyjskiej ludowej bajce zwierzęcej*, [w:] *Bajka zwierzęca w tradycji ustnej i pisanej*, pod red. V. Wróblewskiej i A. Mianeckiego, Toruń (w druku).

Чистов Кирилл (отв. ред.)

1979: *Сравнительный указатель сюжетов. Восточнославянская сказка*, сост. Л. Г. Бараг, И. П. Березовский, К. П. Кабашников, Н. В. Новиков, Ленинград.